

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŐTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research

Cilt: 14 Sayı: 77 Nisan 2021 & Volume: 14 Issue: 77 April 2021

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

KADIN İŞGÜCÜNÜN EKONOMİK KALKINMA ÜZERİNE ETKİSİ: AB ÜYESİ VE ADAY ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA* THE EFFECT OF WOMEN LABOR ON ECONOMIC DEVELOPMENT AN APPLICATION ON EUROPEAN UNION MEMBER AND CANDIDATE COUNTRIES

İmren YAVUZ ÖZDURAN**
Hayriye ATİK***

Öz

Üretim faktörlerinden biri olan işgücü, ekonomik kalkınma için önemli bir yere sahiptir. Dünya nüfusunun yarısının kadınlardan oluşması işgücü piyasasında ve neticede ekonomi açısından kadının önemini ortaya koymaktadır. Günümüzde, kadınların işgücüne katılımı erkeklere oranla düşük seviyelerde kalmaktadır. Çalışmada kadın işgücünün ekonomik kalkınma üzerine etkileri AB'ye üye ve aday ülkeler ele alınarak incelenmektedir. Toplam 34 ülke ile (Kosova'nın verilerinin büyük kısmının Dünya Bankası veri tabanında yer almaması sebebi ile analize dâhil edilmemiştir) analiz gerçekleştirilmiştir. Yıl aralığı olarak 2000-2018 arası seçilmiş olup panel veri analizi uygulanmıştır. Ülkelere ait seriler öncelikle durağan hale getirilmiş, ardından panel eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Yapılan testler neticesinde kadın işgücünü temsil eden değişkenler birlikte ele alındığında ekonomik kalkınma ile uzun dönemde aralarında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Kalkınma, Kadınların İşgücüne Katılımı, Panel Veri Analizi.

Abstract

Labor force, one of the production factors, is an important position for economic development. The fact that, half of the world population is women reveals the importance of women in the labor market and consequently in terms of economy. Today, women's participation in the workforce remains low compared to men. In the study, the effects of the female workforce on economic development are examined by considering the full member and candidate countries of the EU. Analysis was conducted with 34 countries (not included in the analysis, since most of Kosovo's data is not included in the World Bank database). Statistical data was for the period between 2000-2018 and panel data analysis was applied. The series were first made stationary and then panel cointegration test was applied. As a result of the tests, when the variables representing the female workforce are considered together, there is a positive relationship between economic development and female workforce in long-term.

Keywords: Economic Development, Women's Labor Force Participation, Panel Data Analysis.

* Bu çalışma "Kadın İşgücünün Ekonomik Kalkınma Üzerine Etkisi: AB Üyesi ve Aday Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama" başlıklı Prof. Dr. Hayriye ATİK danışmanlığında yürütölen Yüksek Lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, ORCID numara: 0000-0003-0903-1703, imrenyavuz@gmail.com.

*** Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, ORCID numara: 0000-0001-7480-080X, atik@erciyes.edu.tr.



1. GİRİŞ

Ekonomik kalkınma toplumların sürekliliği, refahı ve istikrarı için önem taşımaktadır. İşgücünün, kalkınmanın sağlanmasında önemli rol oynadığını söylemek mümkündür. Dünya nüfusunun yarısını kadınlar oluşturmakta olup en fazla kullanılmayan kaynaklardan biri konumundadır. İşgücünün önemli bir kısmını oluşturan kadınların emek piyasalarında yer alması, kalkınmanın sağlanmasında önem arz etmektedir. Küresel veya bölgesel boyutta sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için kadınların niteliklerini, yeteneklerini kullanarak işgücü piyasalarında yer almaları gerekmektedir. Kadınların işgücü piyasalarında daha fazla yer aldığı ülkelerde verimlilik potansiyelinin daha etkin olduğunu söylemek mümkündür.

Kadın işgücü ve ekonomik kalkınma ilişkisi ile ilgili literatür incelendiğinde; günümüze kadar kadın işgücü ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok bilimsel çalışmanın bulunduğu görülmektedir. Bu çalışmaların tek bir ülke çapında veya ülke grupları için yapıldığını söylemek mümkündür. Bazı çalışmalar AB ülkeleri, OECD ülkelerini, seçilmiş ülkeleri alırken, bazı çalışmalar Türkiye, Brezilya, Hindistan Fransa gibi tek bir ülke üzerine araştırmalarını gerçekleştirmektedir. Kullanılan yöntemler ise genellikle en küçük kareler yöntemi, panel veri analizi ve zaman serisi analizleridir.

Kadın ve kalkınma ilişkisini ele alan çalışmalarda, daha çok kalkınmanın ilk aşamalarında kadınların işgücüne katılım oranlarının düştüğü, sonraki aşamalarda ise yükseldiği "U" şekilli ilişki araştırılmıştır. Bu çalışmada literatürdeki çalışmalardan ayrı olarak kadın işgücü ve kalkınma arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı, şiddeti ve yönü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma, kadın işgücü ve kalkınma arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemesi ve daha önce birlikte değerlendirilmeyen AB üyesi ülkeler ve aday ülkeleri birlikte ele alması bakımından önem arz etmektedir. Bu bağlamda panel veri analizi yöntemi ile AB'ye tam üye ve aday ülkelerde kadın işgücü ve ekonomik kalkınma arasındaki uzun dönemli ilişkiyi tespit etmek için eşbütünleşme analizi, FMOLS ve DOLS yöntemleri ile katsayı tahmini ve Granger nedensellik testleri ile ilişkinin yönünü tespit ederek literatüre katkı sağlanmaktadır.

Çalışmanın hipotezi "AB ülkelerinde kadın işgücü ekonomik kalkınmaya olumlu katkı sağlamaktadır" şeklindedir. Hipoteze bağlı olarak çalışmanın amacı; AB'ye tam üye ve aday ülkelerde kadın işgücü ve ekonomik kalkınma arasındaki uzun dönemli ilişkiyi, ilişkinin şiddetini ve yönünü ortaya koymaktır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kadın işgücü ve ekonomik kalkınma ilişkisine yönelik literatür değerlendirilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünü, kalkınmanın ve kadın işgücünün teorik yapısı oluştururken; çalışmanın üçüncü bölümünü çalışmanın veri seti ve yöntemi oluşturmaktadır. İlk olarak çalışmanın veri seti oluşturulmuş ardından kadın işgücü ve ekonomik kalkınma ilişkisine yönelik uygulanan panel veri analizi yönteminin teorik çerçevesi anlatılmıştır. Çalışmanın dördüncü ve son bölümünde ise panel veri analiz yöntemi uygulanmış ve analizden elde edilen bulgulara değinilmiştir. Sonuç kısmında ise değerlendirmelere yer verilmiştir.

2. KALKINMA VE KADIN İŞGÜCÜ

Şimşek (2008) çalışmasında; kadın ile kalkınma arasında bulunan bağlantının karşılıklı etkileşim içinde olduğunu ifade etmektedir. Ekonomik kalkınma hız kazandığında, kadınların ekonomik, sosyal ve toplumsal statüsü de güç kazanacaktır. Ayrıca, kadınların ekonomik, sosyal ve toplumsal manada daha güçlü bir konumda olması ekonomik kalkınmanın yükselmesini beraberinde getirecektir (Şimşek, 2008, 1).

Küreselleşmenin etkisi ile dünya ekonomisi 1980'lerden bu yana ciddi değişimler yaşamıştır. 1990'lı yıllarda karma ve sosyalist düzene sahip bazı ekonomilerin piyasa düzenine geçme süreçleri bu ciddi değişimlerin en önemlileri arasındadır. Bu durum, hem geçişi yaşayan ülkelerde hemde dünya ekonomisinde önemli sonuçlar doğurmuştur. İşgücü piyasalarının geçirdiği dönüşüm bu sonuçlardan biridir. Kadın işgücünün yapısı ve gelişmeler işgücü piyasalarında öneme sahiptir. Kalkınma göstergelerinin ve büyüme rakamlarının iyileştirilmesi amacıyla kadın işgücünün istihdamı konusunda politikaların geliştirilmesine önem verilmiştir (Özdemir vd., 2012, 121).

Kadınların işgücü piyasasındaki konumları ve çalışma şekilleri zamanla değişim geçirmiştir. Yaşanan değişimin sektörel açıdan ne bağlamda olduğu önem taşımaktadır. İstihdamın sektörel dağılımı ülkenin kalkınmışlık düzeyinin önemli göstergelerindedir. Bahsedilen durum kadın istihdamı için de geçerlidir. Kadın işgücü, gelişmekte olan ülke ve bölgelerde daha çok tarım sektöründe iken, gelişmiş ülkelerde hizmet sektöründe yoğunlaşmaktadır. Bu durumla ilişkili olarak, gelişmiş ülkelerde ücretsiz aile işçiliğinin yerine ücretli çalışan kadın emeği geçmektedir (Berber ve Eser, 2008, 2).



Kadınların işgücünde yer alması, kadınların güçlendirilmesine katkı sağlamaktadır. Ayrıca kalkınmayla olan ilişkisi sebebiyle de önem arz etmektedir. Bu gibi önemli nedenlerden ötürü yasa yapıcıların gündeminde günden güne daha önemli yer tutmaktadır. İstihdam verileri incelendiğinde görülen genel eğilim, gerçekleştirilen çalışmalara ve izlenen politikalara rağmen, kadınların işgücüne katılım oranlarının yeterli seviyelere ulaşmadığı, pek çok ülkede kadın-erkek istihdamı arasındaki farkın yüksek olduğudur. Ülkelerin önemli ekonomik göstergeleri arasında yer alan kadınların işgücüne katılım oranının artırılması gerekmektedir. Bunun için kadın istihdamının önündeki engeller kaldırılmalıdır (Şahbaz Kılınc, 2015, 132-133).

Bir toplumun kalkınması, eğitilmiş insan gücünün istihdamı ile üretime katkı sağlamasına bağlı görülmektedir. Bu nedenle kadınlar eğitilmiş insan gücü olarak istihdamda yer almalı ve üretime katkı sağlamalıdır (Kayadibi, 2003, 28).

Kalkınma kavramı, 1970 öncesinde iktisadi yapıdaki değişimleri içerirken, 1970 sonrasında sosyal yapıdaki değişimleri de içermeye başlamıştır. Kadınların işgücüne katılım oranları, sosyal yapıdaki değişimlerden birini temsil eden faktör olmaktadır. Bununla birlikte kalkınmanın sürdürülebilirliğinin korunmasında kadın istihdamının artırılması önem teşkil etmektedir. Kadın istihdamında yaşanacak artış ekonomik kalkınmaya katkı sağlarken, ekonomik kalkınma kadınların toplumsal ve aile içindeki statüsüne olumlu etki etmektedir. Tarih boyunca çeşitli ekonomik faaliyetlerde bulunan kadınların işgücüne katılım oranı II. Dünya Savaşı ile hızlanmıştır. Kalkınma aşamasının ilk zamanlarında tarım sektöründe yer alan kadınlar, sanayi devrimi ile sanayi sektörüne geçiş yapmıştır. Bilgi ekonomisi ve bilgi teknolojilerinin gelişmesi ile kadın işgücü daha çok bu alanda yer almaya başlamıştır. Sektörel değerlendirildiğinde, ekonomik büyümenin sağlanması sonucunda işgücünün tarım sektöründen hizmetler sektörüne kaydığı söylenebilmektedir (Dücan ve Polat, 2017, 156).

Kadınların işgücüne katılım oranında yaşanacak artış, ülkenin kalkınmışlık seviyesinin yükseltilerek sürdürülebilirliğinin sağlanmasının kestirme yolu olarak görülebilmektedir. Beşeri sermayede önemli bir ayak oluşturan kadınlara yönelik gerçekleştirilecek her türlü yatırım, mutlaka yüksek getiriyle geri dönüş sağlayacaktır. Kadın istihdamındaki yetersiz seviye, ekonomik ve sosyal hayatın bir eksik yönüdür ve toplumsal yaşantının dengesine zarar vermektedir. Kadınların beşeri sermayesini artırmak için yapılacak yatırımlar için daha fazla projeler yapılmalıdır. Kadın istihdamını teşvik eden projeler kısa vadeli olurken, kadınların eğitim düzeylerinin artırılması için gerçekleştirilecek projeler uzun vadeli sonuçlar yaratacaktır (Doğan ve Kaya, 2014, 105).

Kadınların ekonomik hayatta yer alması, kalkınmaya katkısı ve kadın-erkek eşitliğini sağlayacağı için ulaşılmaması arzulanan bir hedef olarak görülmektedir. Kadınların ekonomide yer almaları ancak işgücü piyasalarına girmeleri ile mümkündür; bu durum ülkedeki ekonomik verimliliğe katkı sağlayarak, kalkınma anlamında önemli adımlar atılmasına olanak tanımaktadır. Fakat pek çok ülkede, kadınların işgücü piyasalarına dahil olmalarında bazı sorunlar yaşandığı ve istihdamlarının daha fazla erkeklerle ilişkili olduğu bir gerçektir (Doğan Günday, 2011, 192).

3. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Literatürde kadın işgücü konusunu farklı açılardan ve farklı yöntemler kullanarak ele alan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Çalışmalarda genellikle kadın işgücü ve ekonomik kalkınma birlikte ele alınırken kadınların işgücüne katılımlarının ekonomik kalkınma sürecinde ilk aşamada düşüş yaşayıp ardından artmaya başlamasını ifade eden U şekilli ilişki incelendiği gözlemlenmiştir. Aşağıda yapılan çalışmalara ait özet bilgiler yer almaktadır.

Pampel ve Tanaka (1986) yapmış oldukları çalışmada, en küçük kareler yöntemini (EKKY) kullanarak U şekilli hipotezin geçerli olup olmadığını araştırmışlardır. Yıl aralığı olarak 1965 ile 1970 arası dönemi almışlardır. Çalışma alanı olarak 70 ülke seçilmiştir. Kullanılan değişken ekonomik kalkınmada kişi başına enerji kullanımudur. Pampel ve Tanaka yapmış oldukları analizin neticesinde kadınların işgücüne katılımı ile enerji kullanımının kişi başına düşen payı arasındaki ilişki U şekilli hipotezin varlığını doğrulamıştır.

Psacharopoulos ve Tzannatos (1989) yapmış oldukları çalışmalarında kadın işgücü arzının tanımı ile teorilerini inceler ve 1980'lerin başlarında 136 ülkeden istatistiki kanıtlarla onları ilişkilendirir. Psacharopoulos ve Tzannatos tarımsal geçim ekonomisinden dönüşürken kadın işgücüne katılım oranı başlangıçta azalır ve kritik gelişme seviyesine ulaştıktan sonra hız kazanır görüşüne destek bulmuşlardır. 1980 ve 2008 civarında 130 ülkeden veriler üzerine dayandırılan 2012 Dünya Kalkınma Raporu ekonomik kalkınma ve kadın işgücüne katılımı arasındaki ilişkinin açık bir şekilde U şekilli olduğunu bulmuştur.



Goldin (1994) yapmış olduğu çalışmada kadınların işgücüne katılımı ve ekonomik kalkınma ilişkisini 1980 yılını alarak incelemiştir. Çalışma alanı olarak 82 ülkede 45 ile 59 yaş aralığındaki kadınlara ait verileri seçmiştir. Değişken olarak kişi başına düşen milli geliri almış ve ilişkiyi analiz etmiştir. Goldin yapmış olduğu diğer çalışmada EKKY kullanılarak ABD için 1980-1990 yılları arasını kapsayan çalışmayı gerçekleştirmiştir. Çalışmanın neticesinde U şekilli kadınlaştırma hipotezinin varlığını ortaya koymuştur.

Çağatay ve Özler'in (1995) yapmış oldukları çalışmada, U ilişkili hipotezin geçerliliğinin araştırmışlardır. Yıl aralığı olarak 1985 ile 1990 arasını almışlardır. Çalışma alanı olarak 165 ülkeyi seçmişlerdir. Yapmış oldukları panel veri analizinin neticesinde, U eğrisi hipotezinin geçerli olduğunu kabul etmemiştir.

Tansel (2002) yapmış olduğu çalışmada kadınların işgücüne katılımı ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yıl olarak 1980, 1985 ile 1990 üç zaman noktası belirlemiştir. Çalışma alanı olarak Türkiye'deki 67 ilde bu iki değişken arasındaki ilişki incelemiştir. Kalkınma ölçüsü olarak kişi başına Gayri Safi Yurtiçi Hasılayı almıştır. EKKY kullanılarak yapılan çalışma neticesinde, U şekilli kadınlaştırma hipotezinin varlığı saptanmıştır. Yüksek aşamalara ulaşmış ekonomik kalkınmada, kadınlar için artan iş imkanları kadınların işgücüne katılımında artış yaşanmasına olanak tanır. Ayrıca eğitimin işgücüne katılım üzerinde pozitif bir etki yarattığını savunurken, işsizliğin kadınların işgücüne katılımı üzerinde önemli bir cesaret kırıcı etki yarattığını savunur. Gizli işsizlik hesaplamaları, kentsel kadın işsizlik oranının hafife alındığını ve kadınlar için cesaret kırıcı işçi etkisinin önemli olduğunu göstermektedir.

Clark vd. (2003)'de, yapmış oldukları çalışmada, ekonomik kalkınma ile kadınların işgücüne katılımı arasındaki ilişkiyi panel regresyon analizinden yararlanarak, ülke genelinde ve ülkeler seviyesinde araştırmaya çalışmışlardır. Çalışma 1970, 1980 ve 1990 dönemlerini kapsamaktadır. Clark, York ile Anker yapmış oldukları analiz neticesinde, ekonomik kalkınma ile kadınların işgücüne katılımı arasında doğrusal olmayan şekilde ilişkinin varlığını ve U şekilli ilişkinin varlığını bulmuşlardır.

Çakır (2008), yapmış olduğu çalışmada Türkiye'deki kadın işgücüne katılım oranları üzerine ekonomik kalkınmanın etkilerini U şekilli hipotez ile incelemiştir. Yıl aralığı olarak 1980-2000 dönemi seçilmiştir. Çalışma alanı olarak Türkiye'yi seçmiştir. Çalışma neticesinde Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranlarındaki farklılıkların nedenlerini açıklamak amacıyla zaman serileri kanıtlarını içeren tanımlayıcı istatistikler kullanmıştır. Kadınların işgücüne katılımı üzerine ekonomik kalkınma, farklı işsizlik modelleri, kentleşme oranı ve toplam doğurganlık hızının negatif etkileri olduğu saptanırken, istihdamda eğitim ve tarımsal payın kadınların işgücüne katılımı üzerinde olumlu etkilere sahip olduğu saptanmıştır. Hem ekonometrik modeller hem de zaman serisi kanıtları, Türkiye'nin ekonomik kalkınmanın ilk aşamalarında olması nedeniyle U şeklindeki aşağı yönlü kısmında yer aldığını göstermektedir. Önümüzdeki on yıllarda ise yukarı kısmında yer almasının beklendiği ifade edilmiştir.

Lincove (2008)'de, yapmış olduğu çalışmada ekonomik kalkınma ile kadınların işgücüne katılımı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yıl aralığı olarak 1970-2000 dönemini seçmiştir. Çalışma alanı olarak 141 gelişmiş ülke ve gelişmekte olan ülkeler ele alınmıştır. İlk olarak 2000 yılındaki yatay kesit verileri ile 119 ülkeyi kapsayan panel regresyon analizinde 45 ile 59 yaş arasında yer alan kadınların işgücüne katılım oranlarını kullanılmıştır ve çalışma neticesinde U şekilli ilişkinin varlığı ispatlanmıştır. Boylamsal veriler ile 141 ülke genelinde 18 ve 59 yaş aralığındaki kadınların işgücüne katılım oranları ele alınarak yapılan analiz sonucunda U şekilli kadınlaştırma hipotezinin varlığı tekrar ispatlanmıştır. Ayrıca 1990 ile 1995 ve 2000 yılları arasındaki veriler toplanmış ve gerçekleştirilen EKKY analizi ile, U şekilli kadınlaştırma hipotezinin varlığı ortaya konulmuştur.

Fatima ve Sultana (2009) yapmış oldukları çalışmada, kentsel ve kırsal alanlardaki kadınların işgücüne katılımı ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 1992-1993, 1996-1997 ve 2001-2002 dönemleri alınmıştır. Kullanılan değişkenler olarak; kadın eğitim düzeyi, sektörel istihdam payı, işsizlik oranı, ücretler ve medeni durum kullanılmıştır. Ayrıca GSYİH verileri il düzeyinde mevcut olmadığından ekonomik kalkınma seviyesini temsil eden yakıt tüketimi için hane halkı harcaması verileri kullanılmıştır. Çalışma alanı olarak Pakistan'ı seçmişlerdir. Gerçekleştirdikleri panel veri analizi neticesinde son yıllarda ekonomik kalkınmada yaşanan artış ile kadınların işgücüne katılımında yaşanan artışın paralellik gösterdiği saptanmıştır. U şekilli hipotez ile iki değişken arasındaki varlığı ortaya koymuşlardır. Sonuç olarak U-şekilli ilişkinin varlığını doğrulanmıştır.

Tsani vd. (2013), yapmış oldukları çalışmada kadın işçü ve ekonomik kalkınmayı ele almışlardır. Yıl aralığı olarak 1960-2008 dönemi seçilmiştir. Çalışma alanı olarak 160 ülke seçilmiştir. Yöntem olarak zaman serileri kullanılmıştır. Değişkenlerde kadın işgücüne katılım oranı, kişi başına reel GSYH'nın logaritması, kişi başına gerçek gsyih'nın logaritmasının karesi, eğitim, doğurganlık, kentleşme, dini normlar,



işsizlik oranlarına yer verilmiştir. Ekonometrik tahminler kadın işgücüne katılım oranı ile büyüme arasındaki ilişki üzerine U şekilli hipotezi doğrulamıştır.

Eser vd. (2017) yapmış oldukları çalışmada, kırsal, kent ile bu ikisinin toplamı şeklinde ekonomik kalkınma ilişkisini ve kadınların işgücüne katılımını incelemiştir. Yıl aralığı olarak 1988-2013 dönemini seçmişlerdir. Kullandıkları yöntem ARDL modelidir. Kişi başına düşen milli gelir ekonomik kalkınmanın ölçütü olarak alınmıştır. Ayrıca kişi başına milli gelire ilave olarak kişi başına düşen enerji tüketimini ve uzun dönemde kişi başına düşen milli geliri değişken olarak analizlerine dahil etmişlerdir. Yapılan analizler neticesinde kırsal bölgelerde, kentsel bölgelerde ve bu ikisinin toplamı olarak yorumlanıldığında kadınların işgücüne katılım oranıyla uzun dönemde kişi başı düşen milli gelir ile elektrik tüketim miktarları arasında var olan bir ilişki tespit edilmiştir. Türkiye için U eğrili kadınlaştırma hipotezinin geçerliliği savunulmuştur.

Taşseven (2017) çalışmasında 1995-2013 dönemini alarak ekonomik kalkınma ve kadın işgücüne katılım oranı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma alanı olarak G8 ülkelerini seçmiştir. Taşseven çalışmasında ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması için erkek ve kadın işgücüne katılımın optimal bir şekilde seçilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde kültürel ve sosyolojik faktörlerin yanı sıra ekonomik, eğitim ve sağlık faktörleri de işgücüne katılımı etkileyen temel konulardır. Yapılan çalışmanın neticesinde kadınların işgücüne katılımına işsizliğin cesaret kırıcı bir etkisi, gayri safi yurtiçi hasıla ve eğitimin ise olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ustabaş ve Gülsoy (2017) yapmış oldukları çalışmada ekonomik kalkınma ve kadın işgücüne katılım oranı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yıl aralığı olarak 1990-2015 dönemini seçilmiştir. Çalışma alanı olarak Türkiye alınmıştır. Ustabaş ve Gülsoy çalışmalarında kadın işgücüne katılım oranı ile Türkiye'de kişi başına düşen GSYİH arasındaki ilişkileri değerlendirmişlerdir. Çalışma neticesinde elde edilen ampirik bulgular, sanayi ve hizmetler sektörlerinde kadınların işgücüne katılım oranı ile ekonomik kalkınma arasında güçlü bir korelasyona işaret etmektedir.

Roy (2018) yapmış olduğu çalışmada, U şekilli kadınların işgücüne katılım hipotezinin geçerliliğini test etmiştir. Yıl aralığı olarak 1991-2015 ile 2005-2016 arası dönemleri almıştır. Çalışma alanı olarak seçtiği ülke Hindistan'dır. Roy çalışmasında doğrusal model ile karesel modeli kullanmıştır. Regresyon analizinde ulaştığı sonuç ise; her iki dönemde de kadınların işgücüne katılma hipotezinin Hindistan'da geçerli olduğudur.

Mishra (2018) yapmış olduğu çalışmada 2001-2011 dönemi verilerini ele alarak kadınların işgücüne katılımı ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkinin var olup olmadığını test etmiştir. Çalışma alanı olarak seçtiği ülke Hindistan'dır. Çalışmada gerçekleştirilen regresyon analizinin sonucu ise, Hindistan için U şekilli kadınların işgücüne katılma hipotezinin geçerli olmadığıdır.

Güçlü (2018) yapmış olduğu çalışmada, 2004-2014 dönemini alarak U şekilli kadın işgücüne katılma hipotezinin geçerli olup olmadığını araştırmıştır. Çalışma alanı olarak seçtiği ülke Türkiye'dir. Kullanılan değişkenler ise kadınların işgücüne katılım oranları, reel kişi başına GSYİH, eğitim, işsizlik ve istihdamdır. Veri eksikliği nedeni ile ücret, doğurganlık vb değişkenler kullanılmamıştır. Güçlü yaptığı panel veri analizinin sonucuna göre U şekilli kadın işgücüne katılma hipotezi Türkiye için geçerliliğini ret etmiştir. Bunun aksine bir ilişki olarak ters U eğrisinin varlığı tespit edilmiştir.

Lv ve Yang (2018), yapmış oldukları çalışmada kadınların siyasete katılımının kadın işgücü katılım oranlarını (FLPR) etkileyip etkilemediğini araştırmışlardır. Yıl aralığı olarak 1991-2012 seçilmiştir. Yapılan analiz neticesinde daha fazla kadının siyasete katılımıyla karakterize edilen ülkelerin daha yüksek FLPR seviyeleriyle ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, ekonomik kalkınma ile FLPR arasında U şeklinde bir bağlantı bulunmuştur.

Ataş (2019) yapmış olduğu çalışmada, kadınların işgücüne katılımı ve ekonomik kalkınma ilişkisini incelemiştir. 1991-2017 arası dönemi almıştır. Çalışma alanı olarak seçtiği ülkeler 20 Avrupa Birliği ülkesidir. Kullanılan değişkenler kadınların işgücüne katılım oranı, kişi başı gayri safi yurt içi hasıla, yaş bağımlılık oranı, enflasyon oranı ve doğurganlık oranıdır. Ataş yapmış olduğu çalışmanın neticesindeki ilişkinin U şekilli hipotez ile bağdaştığını ortaya koymuştur. Ekonomik kalkınmada meydana gelen bir birimlik artışın kadınların işgücüne katılımını artırdığını tespit etmiştir.

4. AMPİRİK ANALİZ

Çalışmanın bu bölümünde kadın işgücü ve ekonomik kalkınma ilişkisi ekonometrik model ile analiz edilmiştir. İlk olarak, çalışmanın veri seti ve model anlatılıp ardından panel veri analizinin teorik yapısına değinilmiştir. Son olarak, panel veri analiz yöntemi uygulanmış ve analizde edilen bulgulara yer verilmiştir.



4.1. Veri Seti ve Model

Çalışmada kadın işgücünün kalkınma üzerine etkileri incelenmektedir. Yöntem olarak panel veri analizi kullanılmıştır. Çalışma alanı olarak AB'ye tam üye ülkeler ve AB'ye aday ülkeler ele alınmıştır. Ancak verilerinin büyük bölümünün dünya bankası veri tabanında yer almaması sebebi ile Kosova panel veri analizine dahil edilememiştir. Çalışmada AB üyesi ve aday ülkelere ait 2000-2018 yılları arası zaman serisi verileri kullanılmıştır. Kullanılan veriler Dünya Bankası Veri tabanında yer alan "World Development Indicators" veri setinden elde edilmiştir. Panel veri analizi Eviews 11 programı ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada yer alan ülke listesi Tablo 1'deki gibidir:

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Ülke Listesi

AB'ye 2000 öncesi üye ülkeler	AB'ye 2000 sonrası üye ülkeler	AB'ye aday ülkeler
Almanya	Macaristan	Türkiye
İtalya	Polonya	Arnavutluk
Fransa	Slovenya	Kuzey Makedonya
Belçika	Slovakya	Sırbistan
Lüksemburg	Estonya	Karadağ
Hollanda	Letonya	Bosna Hersek
İngiltere	Litvanya	Kosova
Danimarka	Güney Kıbrıs	
İrlanda	Malta	
Yunanistan	Çek Cumhuriyeti	
İspanya	Bulgaristan	
Portekiz	Romanya	
Avusturya	Hırvatistan	
Finlandiya		
İsveç		

Çalışmada yer alan kişi başına GSYİH bağımlı değişkeni göstermektedir. Hizmet sektöründe istihdam edilen kadınların oranı (kadın işgücünün yüzdesi), ulusal parlamentoda yer alan kadınların oranı, kadın işverenlerin oranı (kadın işgücünün yüzdesi) bağımsız değişkenleri göstermektedir. Kadın işgücünün en yüksek oranlarda hizmet sektöründe yer alması sebebi ile hizmet sektöründe istihdam edilen kadınların oranı alınmıştır. Modelde kullanılan değişkenlere ait özet bilgiler Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Ana Değişkenler	Ana Değişkeni Temsil Eden Değişkenler	Veri Kaynakları
Ekonomik Kalkınma	Kişi başına GSYİH (Satın Alma Gücü Paritesi)	Dünya Bankası Göstergeleri (WDI)
Kadın İşgücü	Hizmet sektöründe istihdam edilen kadınların oranı (Kadın işgücünün yüzdesi)	Dünya Bankası Göstergeleri (WDI)
	Ulusal parlamentoda yer alan kadınların oranı	Dünya Bankası Göstergeleri (WDI)
	Kadın işverenlerin oranı (Kadın işgücünün yüzdesi)	Dünya Bankası Göstergeleri (WDI)

Analizde kullanılan tüm değişkenler logaritmiktir. 2000-2018 yıl aralığında AB üyesi ve aday ülkelerde kadın işgücünün kalkınma üzerine etkilerini tahmin etmek amacıyla kurulan model şu şekildedir:

$$\log GSYİH_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \log HİZ_{it} + \beta_2 \log PAR_{it} + \beta_3 \log İSV_{it} + \varepsilon_{it}$$

$GSYİH_{it}$: t yılında i ülkesindeki kişi başına gayri safi yurtiçi hasılayı,

$HİZ_{it}$: t yılında i ülkesindeki hizmet sektöründe istihdam edilen kadınların oranı (kadın işgücünün yüzdesi),



PAR_{it} : t yılında i ülkesindeki ulusal parlamentoda yer alan kadınların oranı,
 $İSV_{it}$: t yılında i ülkesinde kadın işverenlerin oranı (kadın işgücünün yüzdesi),
 α : sabit katsayısı,
 β : bağımsız değişken katsayısını,
i: analizde yer alan ülkeleri,
t: zamanı göstermektedir.

4. 2. Yöntem

Çalışmada panel veri analizi kullanılarak AB'ye tam üye ve aday ülkelerde kadın işgücünün kalkınma üzerine etkileri araştırılmaktadır. Çalışmada panel veri analizinin kullanılma sebebi, konunun araştırılmasında panel veri analizi yapmanın mümkün olmasıdır. Panel veri analizlerinde öncelikle serilerin durağan olup olmadıklarının araştırılması gerekmektedir. Bu analizlerde durağanlığı test etmek için sıklıkla kullanılan birim kök testlerinin birçoğu ADF birim kök testinin genişletilmesi temeline uzanmaktadır (Asteriou ve Hall, 2007, 366). Panel veri analizi yönteminde genel olarak kullanılan birim kök testleri; Levin-Lin-Chu (2002), Breitung (2000), Im, Pesaran ve Shin (IPS) (2003), Fisher (1932) ve Hadri (2000)'dir.

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiyi incelemek amacıyla bazı eşbütünleşme testleri kullanılır. Panel veri analizi yönteminde genel olarak kullanılan eşbütünleşme testleri; Pedroni eş bütünleşme ve Kao eşbütünleşme testleridir. Pedroni (1999) eşbütünleşme testi, yatay kesit bağımlılığı olmadığı varsayımı altında 7 farklı test ile panel verilerinin eşbütünleşik olup olmadığının sınanmasında kullanılır. Bu 7 farklı testin 4 tanesi within tahmincisini 3 tanesi ise between tahmincisini kullanarak tahminlemede bulunur. (Hepaktan ve Çınar, 2012, 54). Hata terimlerini esas alan ve uzun dönem ilişkiyi tespit etmek için bir panel eşbütünleşme testi geliştirmiş olan Kao, Dickey Fuller (DF) ve Augmented Dickey Fuller (ADF) testlerini temel almaktadır (Kao, 1999, 2). Kao eş bütünleşme testine ait özellikler aşağıdaki gibidir (Demirci, 2019, 79-80);

- Bu testin DF ve ADF testlerini temel alan ve otoregresyon bulunması halinde dahi kullanılacak versiyonları mevcuttur.

- Sadece dengeli panel verileri için uygun görülmektedir.
- Kesitler arasında korelasyon bulunmaması varsayımı altında güvenilir sonuçlara ulaştırır.

Panel eşbütünleşme testleri uygulandıktan sonra uzun dönem ilişkilerin katsayıları tahmin edilmektedir. Bu nedenle, Pedroni tarafından panel tam düzeltilmiş en küçük kareler (FMOLS) ve dinamik en küçük kareler (DOLS) yöntemlerini geliştirmiştir.

İki değişken arasında bir sebep-sonuç ilişkisinin bulunup bulunmadığını, eğer bulunuyor ise ilişkinin yönünü test etmek için nedensellik testi kullanılmaktadır. Granger (1969) tarafından geliştirilen Granger nedensellik analizi, uygulamada zaman serileri arasındaki nedensellik ilişkisinin tespit edilmesinde en sık kullanılan yöntemdir (Berber ve Artan, 2010). Granger (1969) nedenselliği şöyle ifade etmiştir; "Y'nin öngörüsü, X'in geçmiş değerleri kullanıldığında X'in geçmiş değerlerinin kullanılmadığı duruma göre daha başarılı ise X, Y'nin Granger nedenidir" olarak ifade etmiştir. Bunun doğruluğunun test edilmesinin ardından ilişki X'den Y'ye doğru ($X \rightarrow Y$) şeklinde gösterilir. Gerçekleştirilen analizler neticesinde, iki değişkenin birbirini gecikmeli olarak etkileyip etkilemediği, eğer etkiliyorlarsa bu nedenselliğin tek yönlü (X'den Y'ye doğru veya Y'den X'e doğru) veya çift yönlü (hem X'den Y'ye doğru hem de Y'den X'e doğru) olduğu ortaya konulmaktadır. Granger nedensellik testi bir tahmin değil nedensellik çıkarmasıdır, bundan ötürü değişkenler önceden durağan hale getirilmelidir (Granger, 1988, 554).

5. UYGULAMA SONUÇLARI

Bu kısımda kadın işgücü ve ekonomik kalkınma arasında uzun dönemde bir ilişkinin olup olmadığını tespit etmek için dört aşamalı yöntem gerçekleştirilmiştir. Birinci aşama; kadın işgücü ve ekonomik kalkınma serileriyle kurulacak regresyonda sahte regresyon sorunu ile karşılaşmamak için her iki seriye de durağanlık analizleri yapılmıştır. Serileri durağan hale getirmek için, panel veri analizinde kullanılan Levin-Lin-Chu (LLC), Im-Pesaran-Shin (IPS), ADF-Fisher (Fisher odaklı Genişletilmiş Dickey Fuller), ADF-PP (ADF Philips ve Perron), Breitung ve Hadri birim kök testleri yapılmıştır. Serilerin tamamı düzey değerlerde durağan olmadığı için serilerin birinci farkları alınarak tekrar birim kök testleri yapılmıştır. Bütün serilerin durağanlığı sağlanana kadar işleme devam edilmiştir. Kadın işgücü ve ekonomik kalkınmaya ait serilerin aynı seviyede durağan olduklarının tespit edilmesinin ardından bir sonraki aşamaya



geçilmiştir. İkinci aşamada; seriler arasındaki uzun dönemli ilişki incelenmiştir. Seriler arasında uzun dönemli ilişkiyi tespit etmek amacı ile Pedroni panel eşbütünleşme ve Kao panel eş bütünleşme testleri yapılmıştır. Seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığının tespit edilmesinin ardından üçüncü aşama olan uzun dönem katsayı tahminine geçilmiştir. Üçüncü aşamada; uzun dönemli katsayı tahmini için kullanılan FMOLS ve DOLS yöntemleri ile kadın işgücü ve ekonomik kalkınma arasındaki uzun dönemli etki ile bu etkinin yönü ve şiddeti belirlenmiştir. Dördüncü aşamada Granger Nedensellik testi uygulanmıştır. Kısaca; kadın işgücü ve ekonomik kalkınma arasında uzun dönemli ilişkiyi tespit etmek için dört aşamadan oluşan yöntem seçilmiş ve AB'ye üye ve aday ülkeler üzerinde uygulanmıştır. Son olarak iki değişken arasında bir sebep-sonuç ilişkisinin bulunup bulunmadığını, eğer bulunuyor ise ilişkinin yönünü test etmek için nedensellik testi uygulanmıştır.

5. 1. Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Serilerin durağan hale getirilmesi amacı ile LLC, IPS, ADF-Fisher, ADF-PP, Breitung ve Hadri birim kök testleri uygulanmıştır. Değişkenlere ait düzeyde (sabitli -sabitli ve trendli) uygulanan panel birim kök testlerinin sonuçları aşağıda Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3: Düzey Seviyesinde Panel Birim Kök Testi Sonuçları

DÜZEY TEST	DEĞİŞKENLER								
		LOG(GSYİH)		LOG(HİZ)		LOG(PAR)		LOG(İSV)	
		S	S+T	S	S+T	S	S+T	S	S+T
LLC	t- istatistiği	-4.07294	-1.55213	-10.4473	-2.17929	-2.98354	-2.45071	-6.38340	-9.02260
	Prob değeri	0.0000*	0.0603	0.0000*	0.0147*	0.0014*	0.0071*	0.0000*	0.0000*
IPS	t- istatistiği	3.33803	0.36505	-2.44435	2.38175	0.22573	0.11720	-5.26698	-7.54988
	Prob değeri	0.9996	0.6425	0.0073*	0.9914	0.5893	0.5467	0.0000*	0.0000*
ADF-Fisher Chi-square	t- istatistiği	30.8161	59.2775	103.105	51.5453	79.8336	69.3638	149.757	179.803
	Prob değeri	1.0000	0.7657	0.0039*	0.9313	0.1544	0.4312	0.0000*	0.0000*
PP-Fisher Chi-square	t- istatistiği	54.3114	56.3869	394.837	61.0024	110.517	93.0154	401.954	247.994
	Prob değeri	0.8859	0.8416	0.0000*	0.7137	0.0009*	0.0237*	0.0000*	0.0000*
Breitung	t- istatistiği	-	-0.85336	-	1.45769	-	0.35302	-	-4.08230
	Prob değeri	-	0.1967	-	0.9275	-	0.6380	-	0.0000**
Hadri	t- istatistiği	16.0940	9.87234	15.4195	11.9642	14.3723	8.51241	9.38380	8.91483
	Prob değeri	0.000*	0.0000*	0.0000*	0.0000*	0.0000*	0.0000*	0.0000*	0.0000*

* %5 istatistiksel anlamlılık düzeyini belirtmektedir. Testte Newey-West band genişliği seçimi Bartlett Kernel seçeneği ile kullanılmıştır.

Tablo 3'te panel veri analizinde kullanılan değişkenlere uygulanan panel birim kök testi sonuçlarına yer verilmiştir. Düzey seviyelerinde değişkenlerin sabitli ve sabit ve trendli değerde durağanlıkları test edilmiştir.

H_0 : Seriler birim kök içermektedir (durağan değildir).

H_1 : Seriler birim kök içermemektedir (durağandır)

Olasılık değerlerinin 0.05'ten küçük olması H_0 hipotezinin rededilmesine yani alternatif hipotez olan H_1 hipotezinin kabul edilmesine neden olmaktadır. Eğer H_0 hipotezi reddedilirse seri durağan hale gelmektedir.

Uygulanan panel birim kök testlerinde düzeylerinde durağan olmayan değişkenlerin bulunması, farklarının alınarak durağan hale getirilme yoluna gidilmesini gerektirmektedir. Bundan ötürü değişkenleri durağan hale getirmek için birinci farkları alınarak panel birim kök testleri tekrar gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 4'de yer almaktadır.



Tablo 4: Birinci Fark Seviyesinde Panel Birim Kök Testi Sonuçları

1.FARK	DEĞİŞKENLER	LOG(GSYİH)		LOG(HİZ)		LOG(PAR)		LOG(İSV)	
		S	S+T	S	S+T	S	S+T	S	S+T
		TEST							
Levin Lin Chu	t-istatistiği	-6.95002	-4.88660	-11.8239	-15.4372	-9.64103	-7.44808	-16.6858	-13.9316
	Prob değeri	0.0000*	0.0000*	0.0000*	0.0000*	0.0000*	0.0000*	0.0000*	0.0000*
Im Pesaran Shin	t-istatistiği	-6.37545	-2.95815	-10.0290	-11.8374	-9.41331	-6.71924	-17.8465	-14.3311
	Prob değeri	0.0000*	0.0015*	0.0000*	0.0000*	0.0000*	0.0000*	0.0000*	0.0000*
ADF- Fisher Chi-square	t-istatistiği	153.747	98.3608	231.409	252.992	215.364	166.642	397.143	300.212
	Prob değeri	0.0000*	0.0094*	0.0000*	0.0000*	0.0000*	0.0000*	0.0000*	0.0000*
PP-Fisher Chi-square	t-istatistiği	258.146	199.203	490.472	469.973	561.928	408.192	1666.34	541.370
	Prob değeri	0.0000*	0.0000*	0.0000*	0.0000*	0.0000*	0.0000*	0.0000*	0.0000*
Breitung	t-istatistiği	-	-7.88178	-	-8.54824	-	-4.48577	-	-6.52808
	Prob değeri	-	0.0000*	-	0.0000*	-	0.0000*	-	0.0000*
Hadri	t-istatistiği	2.23494	6.04450	7.39452	10.9834	2.08324	10.8762	3.78706	17.3160
	Prob değeri	0.0127*	0.0000*	0.0000*	0.0000*	0.0186*	0.0000*	0.0001*	0.0000*

* %5 istatistiksel anlamlılık düzeyini belirtmektedir. Testte Newey-West band genişliği seçimi Bartlett Kernel seçeneği ile kullanılmıştır.

Düzyer değerlerde uygulanmış olan birim kök test sonuçlarında tüm değişkenlerde durağanlığın sağlanamaması üzerine aynı serilerin birinci farkları alınarak tekrar birim kök testleri uygulanmıştır. Birinci farklar ile elde edilen birim kök sonuçları Tablo 4'te gösterilmektedir. Tablo 4' te değişkenlerin sabitli birinci farklarında tüm panel birim kök testlerinde durağan oldukları görülmektedir. Değişkenlerin düzeyde durağan olmamaları halinde yani birim kök içerdikleri durumda, bu değişkenlerin farkları alınarak durağan hale getirilir. Bu durum değişkenler arasında uzun dönemde ilişki olabileceğini göstermektedir.

5.2. Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Değişkenler birinci dereceden durağan hâle getirildikten sonra değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiyi araştırmak için Pedroni panel eşbütünleşme ve Kao panel eşbütünleşme testleri uygulanmıştır. Uygulan testlere ait sonuçlar Tablo 5 ile gösterilmiştir.

Tablo 5: Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

PEDRONI PANELEŞBÜTÜNLEŞME TESTİ				
	SABİTLİ		SABİTLİ VE TRENDLİ	
	t-istatistiği	Prob değeri	t-istatistiği	Prob değeri
Panel v-istatistiği	1.225984	0.0594*	13.31452	0.0000*
Panel p-istatistiği	1.652618	0.9396	4.251523	1.0000
Panel t-istatistiği (Parametrik olmayan)	-1.700360	0.0916*	0.600162	0.7253
Panel t-istatistiği (Parametrik)	-1.537321	0.0396*	0.904806	0.6099
Grup p-istatistiği	3.407633	0.9997	6.444626	1.0000
Grup t-istatistiği (Parametrik olmayan)	-2.690169	0.0036*	0.332505	0.6302
Grup t-istatistiği (Parametrik)	-1.637728	0.0507*	1.214179	0.8877
KAO PANELEŞBÜTÜNLEŞME TESTİ (SABİTLİ)				
	t-istatistiği		Prob değeri	
ADF t-istatistik	-1.469520		0.0708*	



Pedroni panel eşbütünleşme testi ve Kao panel eşbütünleşme testi için H_0 hipotezi değişkenler arasında ilişki yoktur şeklinde tanımlanırken; alternatif hipotez H_1 hipotezi değişkenler arasında ilişki vardır şeklinde tanımlanmaktadır.

Pedroni eşbütünleşme testi sabitli ve sabit ve trendli olmak üzere iki değerde uygulanmıştır. Sabitli değer sonucunda; Panel v-istatistiği, Panel t-istatistiği (Parametrik), Grup t-istatistiği (Parametrik olmayan), Grup t-istatistiği (Parametrik) %10 seviyesinde anlamlı olduğundan dolayı H_0 hipotezi reddedilirken, H_1 alternatif hipotez kabul edilmiştir. Geri kalan testler %10 seviyesinde anlamlı olmadığından dolayı H_0 hipotezi reddedilememiştir. Buna bağlı olarak, bu iki test sonucuna göre kadın işgücü ve ekonomik kalkınma arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. Sabitli ve trendli değer sonucunda; Panel v-istatistiği %10 seviyesinde anlamlı olduğundan dolayı H_0 hipotezi reddedilirken, H_1 alternatif hipotez kabul edilmiştir. Geri kalan testler %10 seviyesinde anlamlı olmadığından dolayı H_0 hipotezi reddedilememiştir. Buna bağlı olarak, bu iki test sonucuna göre kadın işgücü ve ekonomik kalkınma arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır.

Kao eşbütünleşme test sonucuna göre, olasılık değeri %10 seviyesinde anlamlı olduğundan dolayı H_0 hipotezi reddedilirken, H_1 alternatif hipotez kabul edilmiştir. Buna bağlı olarak, Kao eşbütünleşme testi sonucuna göre, kadın işgücü ve ekonomik kalkınma arasında uzun dönemli bir ilişki %10 anlamlılık seviyesinde anlamlı bulunmaktadır.

Sonuç olarak; Pedroni panel eşbütünleşme testlerine ve Kao panel eşbütünleşme testine göre, 7 test istatistiğinin %10 anlamlılık seviyesinde anlamlı bulunması sonucunda kadın işgücü ve ekonomik kalkınma arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı ortaya konulmuş olmaktadır.

5. 3. Panel Eşbütünleşme İlişkisi Katsayı Tahmin Yöntemleri Sonuçları

Eşbütünleşme analizleri sonucunda seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı saptanmış ise bu ilişkinin yönü ve etkisinin belirlenmesi gerekmektedir. Üçüncü aşamada kadın işgücünün ekonomik kalkınma üzerindeki uzun dönemli etkisi FMOLS ve DOLS tahmin yöntemleriyle belirlenmiştir. Yapılan katsayı tahmin sonuçları Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6: Katsayı Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken LOG(GSMH)	FMOLS			DOLS		
	Katsayı	t-istatistiği	Prob değeri	Katsayı	t-istatistiği	Prob değeri
LOG(HİZ)	2.691904	13.56276	0.0000	3.492512	11.10732	0.0000
LOG(PAR)	0.135624	1.978687	0.0483	0.319578	2.845178	0.0050
LOG(İSV)	0.186829	3.789893	0.0002	0.156510	2.124756	0.0350
R^2	0.925296			0.986710		

FMOLS ve DOLS tahmin sonuçlarına göre R^2 belirlilik katsayısıdır. Bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişkeni açıklama oranını göstermektedir. Bağımsız değişken olan hizmet sektöründe istihdam edilen kadınların oranı (kadın işgücünün yüzdesi), ulusal parlamentoda yer alan kadınların oranı, kadın işverenlerin oranı (kadın işgücünün yüzdesi) bağımlı değişken olan kişi başına GSYİH'yı açıklama oranı FMOLS' ye göre %93 (0.925296), DOLS' ye göre %99 (0.986710) gibi çok güçlü bir orandır.

FMOLS katsayı tahmin sonuçlarına göre, bağımsız değişken olan hizmet sektöründe istihdam edilen kadınların oranı, ulusal parlamentoda yer alan kadınların oranı, kadın işverenlerin oranı bağımlı değişken olan kişi başına GSYİH'yı pozitif yönde etkilemektedir. Tahmin sonuçlarına göre hizmet sektöründe istihdam edilen kadınların oranındaki % 1'lik artış kişi başına GSYİH'da yaklaşık % 2.69 artışa, ulusal parlamentoda yer alan kadınların oranındaki % 1'lik artış kişi başına GSYİH'nın yaklaşık % 0.14 artmasına neden olmaktadır. Kadın işverenlerin oranındaki % 1'lik artış kişi başına GSYİH'nın yaklaşık % 0.19 artmasına neden olmaktadır.



DOLS katsayı tahmin sonuçlarına göre, bağımsız değişken olan hizmet sektöründe istihdam edilen kadınların oranı, ulusal parlamentoda yer alan kadınların oranı, kadın işverenlerin oranı bağımlı değişken olan kişi başına GSYİH'yı pozitif yönde etkilemektedir. Tahmin sonuçlarına göre hizmet sektöründe istihdam edilen kadınların oranındaki % 1'lik artış kişi başına GYİH'da yaklaşık % 3.49 artışa, ulusal parlamentoda yer alan kadınların oranındaki %1'lik kişi başına GYİH'nın yaklaşık % 0.32 artmasına neden olmaktadır. Kadın işverenlerin oranındaki %1'lik artış ise kişi başına GSYİH'da yaklaşık % 0.16 artışa neden olmaktadır.

5.4 Panel Granger Nedensellik Testi

Granger nedensellik testi için öncelikle seriler aynı düzeyde durağan hale getirilir. Daha sonra VAR model yöntemi ile gecikme uzunluğu belirlenir. Ardından granger nedensellik yapabilmek için gerekli koşulların (sürecin durağanlığı, otokorelasyonun olmaması vb) sağlanıp sağlanmadığı kontrol edilir. Koşulların sağlanmasının ardından Granger Nedensellik testi gerçekleştirilir. Çalışma için yapılan Granger Nedensellik testi sonuçları tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7: Granger Nedensellik Test Sonuçları

	Gecikme Uzunluğu	Gözlem Sayısı	F-istatistiği	Olasılık
HİZ→GSYİH	4	510	11984.47	0.0054
GSYİH→HİZ	4	510	10418.51	0.2278
PAR→GSYİH	3	515	15709.90	0.8701
GSYİH→PAR	3	515	1168.786	0.0051
İSV→GSYİH	8	374	3867.238	0.0022
GSYİH→İSV	8	374	322.7784	0.2933

Granger Nedensellik testinde hipotezler:

H_0 : Granger nedensellik ilişkisi yoktur.

H_1 : Granger nedensellik ilişkisi vardır şeklindedir.

Eğer olasılık değeri 0,05'ten küçük ise H_0 hipotezi reddedilir, alternatif hipotez (H_1) kabul edilir.

Olasılık değeri 0,05'ten büyük ise H_0 hipotezi reddedilemez.

Tablo 7'de gerçekleştirilen Granger Nedensellik Testi sonuçları incelendiğinde: hizmet sektöründe istihdam edilen kadın işgücünden (HİZ), GSYİH'ye doğru %1 önem seviyesinde granger nedensellik ilişkisi vardır. GSYİH'dan, ulusal parlamentoda yer alan kadınların oranına (PAR) doğru %1 önem seviyesinde granger nedensellik vardır. Kadın işverenlerin oranından (İSV), GSYİH'ye doğru %1 önem seviyesinde granger nedensellik vardır. Kısaca HİZ'den GSYİH'ye, GSYİH'dan PAR'a ve İSV'den GSYİH'ye doğru tek yönlü granger nedensellik vardır.

6. SONUÇ

Yapılan literatür değerlendirmesinde kadın işgücü ve ekonomik kalkınma konusu incelenirken genellikle En Küçük Kareler Yöntemi, Regresyon Analizi ve Panel Veri Analizi yöntemleri kullanılmıştır. Yapılan çalışmalarda kadın işgücü ve ekonomik kalkınma arasında pozitif yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada panel veri analizi ile kadın işgücü ve ekonomik kalkınma ilişkisi AB'ye tam üye ve aday ülkeler üzerinde incelenmiştir. Çalışmada GSYİH bağımlı değişken olarak kalkınma göstergesini temsil etmektedir. Hizmet sektöründe istihdam edilen kadınların oranı (kadın işgücünün yüzdesi), ulusal parlamentoda yer alan kadınların oranı, kadın işverenlerin oranı bağımsız değişken olarak kadın işgücünü temsil etmektedir. Kadın işgücü ile ekonomik kalkınma arasındaki uzun dönemli ilişkiyi tespit etmek amacıyla dört aşamadan oluşan bir yol izlenmiştir. İlk aşamada, kadın işgücünü ve ekonomik kalkınmayı



temsil eden serilere durağanlık testleri yapılmıştır. Serilerin durağanlık analizleri için, panel veri analizinde kullanılan LLC, IPS, ADF-Fisher, ADF-PP, Breitung ve Hadri birim kök testleri uygulanmıştır. Serilerin düzey değerlerde durağan hale gelmediği için birinci dereceden farkları alınarak tekrar birim kök testleri uygulanmıştır. Kadın işgücü ve ekonomik kalkınma serilerinin aynı seviyede durağan hale getirilmesinin ardından ikinci aşamaya geçilmiştir. İkinci aşamada, seriler arasında uzun dönemli ilişkiyi tespit etmek amacı ile Pedroni panel eşbütünleşme ve Kao panel eş bütünleşme testleri uygulanmıştır. Seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunması ile üçüncü aşama olan uzun dönemli katsayı tahmini için kullanılan FMOLS ve DOLS yöntemleri kullanılarak kadın işgücü ve ekonomik kalkınma arasındaki uzun dönemli etki, bu etkinin yönü ve şiddeti belirlenmiştir. Son olarak dördüncü aşamada Granger Nedensellik testi uygulanmıştır.

FMOLS ve DOLS katsayı tahmin sonuçlarından elde edilen bulgular, bağımsız değişken olan hizmet sektöründe istihdam edilen kadınların oranı (kadın işgücünün yüzdesi), ulusal parlamentoda yer alan kadınların oranı, kadın işverenlerin oranı, bağımlı değişken GSYİH'yı pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. FMOLS tahmin sonuçlarına göre hizmet sektöründe istihdam edilen kadınların oranındaki % 1'lik artış kişi başına GSYİH'da yaklaşık % 2.69 artışa, ulusal parlamentoda yer alan kadınların oranındaki %1'lik artış kişi başına GSYİH'nun yaklaşık % 0.14 artmasına neden olmaktadır. Kadın işverenlerin oranındaki %1'lik artış kişi başına GSYİH'nun yaklaşık % 0.19 artmasına neden olmaktadır. DOLS tahmin sonuçlarına göre hizmet sektöründe istihdam edilen kadınların oranındaki % 1'lik artış kişi başına GYİH'da yaklaşık %3.49 artışa, ulusal parlamentoda yer alan kadınların oranındaki %1'lik artış kişi başına GYİH'nun yaklaşık % 0.32 artmasına neden olmaktadır. kadın işverenlerin oranındaki %1'lik artış ise kişi başına GSYİH'de yaklaşık % 0.16 artışa neden olmaktadır.

Son olarak Granger Nedensellik Testi sonuçları incelendiğinde: hizmet sektöründe istihdam edilen kadın işgücünden (HİZ), GSYİH'ye doğru %1 önem seviyesinde granger nedensellik ilişkisi vardır, GSYİH'den ulusal parlamentoda yer alan kadınların oranına (PAR) doğru %1 önem seviyesinde granger nedensellik vardır. Kadın işverenlerin oranından (İSV), GSYİH'ye doğru %1 önem seviyesinde granger nedensellik vardır sonuçlarına ulaşılmıştır. Kısaca HİZ'den GSYİH'ye, GSYİH'dan PAR'a ve İSV'den GSYİH'ye doğru tek yönlü granger nedensellik vardır.

Yapılan bu çalışmada GSYİH ile kadın işgücü arasında bir ilişki olduğu orataya koyulmuştur. Benzer sonuçlar elde edilen çalışmalara literatürde rastlamak mümkündür. Psacharopoulos ve Tzannatos (1989), Clark, York ile Anker (2003), Güçlü (2018), Pampel ve Tanaka (1986), Ataş (2019), Fatima ve Sultana (2009), Lincove (2008), Tsani vd. (2013), Eser, Yamak ile Samut (2017) yapmış oldukları çalışmalarda ekonomik kalkınma ile kadın işgücü arasında bir ilişki olduğunu doğrulamışlardır.

Çalışmada ulaşılan bulgular ile genel bir değerlendirme yapılacak olursa; kadın işgücünü artırmak GSMH'yi artırıcı etkiye sahip olduğu için kadınların işgücüne katılımının artırılması gerekmektedir. Kadınların istihdama katılması, tam istihdama ulaşmada (üretim faktörlerinin tam ve etkin kullanılmasına ulaşmada) ve verimlilik artışına katkı sağlamada önemli bir role sahiptir. Konu ile ilgili politika belirleyicilere bazı önerilerde bulunabilir; emek piyasalarında kadınların ücretli olarak daha yüksek oranda yer alabilmeleri için onları ücretsiz aile işçisi konumunda kalmalarına iten nedenler belirlenmelidir. Bu nedenlerin ortadan kaldırılması için çalışmalar yapılmalıdır. Örneğin; eğer kadınlar evde çocuk bakımından, ev işlerinden veya evdeki yaşlının bakımından sorumlu görüldüğü için işgücüne katılması engelleniyor ise gündüz bakım evleri, kreşler, çocuk yuvaları, temizlik işi ile ilgilenen firmaların artırılıp makul yevmiyeler karşılığı hizmet sunmaları gibi imkanlar sağlanmalıdır. Bunun için bu işleri yapanlara vergi indirimleri, sübvansiyonlar, teşvik edici kolaylıklar sağlanabilir. Kadınların eğitim seviyelerinin yükseltmesi için çalışmaların yapılması da önerilebilir. Ayrıca kadınların işgücüne katılımını kolaylaştırıcı yasalar ve yönetmelikler çıkarılabilir.

Ele alınan konuda seçilen ülke grubunun tamamında kadın işgücünü etkileyen kayıtdışı istihdam ve kısmi zamanlı (part-time) çalışabilme durumu verilerine ulaşılamamıştır. Kayıtdışı istihdam ve kısmi zamanlı çalışabilme durumu verileri de ele alınabilecek ülke grubunda konunun yeniden tekar araştırılması faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Asteriou, D. ve Hall, S. (2007). *Applied Econometrics: A Modern Approach Using Eviews and Microfit Revisited Edition*. Newyork: Palgrave Macmillan.
- Ataş, D. (2019). *Kadınların İşgücüne Katılımı ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi: AB Ülkeleri Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.
- Berber, M. ve Artan, S. (2004). Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Turkish Economic Association Discussion Paper*, 21(2000), p. 1-15.



- Berber, M. ve Yılmaz Eser, B. (2008). Türkiye’ de Kadın İstihdamı: Ülke ve BölgeDüzeyinde Sektörel Analiz. *İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 10 (2), p. 1-16.
- Breitung, J. (2001). The Local Power of Some Unit Root Tests for Panel Data. *Advances in Econometrics*, 15 (2000), p. 161-177.
- Çağatay, N. ve Özler, Ş. (1995). Feminization Of The Labor Force: The Effects Of Long-Term Development and Structural Adjustment. *World Development*, p. 1883-1894.
- Çakır, O. (2008). *The Relationship between Economic Development and Female Labor Force Participation within the Framework of U-Shaped Hypothesis: Evidence from Turkey*. Erişim Tarihi: Şubat 15, 2020.https://www.researchgate.net/publication/27820656_The_Relationship_between_Economic_Development_and_Female_Labor_Force_Participation_within_the_Framework_of_U-Shaped_Hypothesis_Evidence_from_Turkey.
- Clark, R. L., York, A. ve Anker, R.(2003). *Cross-National Analysis Of Women In The Labour Market*. Na.
- Demirci, E. B. (2019). *Kadın İşgücünün Ekonomik Büyümeye Etkisi: Üst Orta Gelirli Ve Düşük Gelirli Ülkeler Üzerine Panel Veri Analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Kütahya.
- Doğan Günday, P. (2011). *Ekonomik Kalkınmada Kadın’ın Önemi ve Katkısı*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Doğan, B.B. ve Kaya, M. (2014). TRC2 Bölgesinde Kadın İstihdamı Sorunları ve Çözüm Önerileri. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 4 (2), p. 91-106.
- Dücan, E. ve Polat, M. A. (2017). Kadın İstihdamının Ekonomik Büyümeye Etkisi: OECD Ülkeleri için Panel Veri Analizi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (1), p. 155-170.
- Eser, B., Yamak, N ve Samut, S.(2017). Türkiye’de Ekonomik Gelişme ve Kadınların İşgücüne Katılım Oranı: U-Eğrisi Hipotezinin Testi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(2), p.297-307.
- Fatima, A. ve Sultana, H. (2009). Tracing Out The U-Shape Relationship Between Female Labor Force Participation Rate And Economic Development For Pakistan. *International Journal Of Social Economics*.
- Fisher, R.A. (1932). *Statistical Methods for Research Workers*. Oliver & Boyd: Edinburg.
- Goldin, C. (1994). The U-shaped Female Labor Force Function in Economic Development and Economic History. *NBER Working Paper No. 4707*, p.24-26.
- Güçlü, M. (2018). Ekonomik Kalkınma ve Kadınların İşgücüne Katılımı: Türkiye İçin U Hipotezinin Yeniden Test Edilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, p. 203-210.
- Granger, C. W. (1969). Investigating Causal Relations By Econometric Models and Cross Spectral Methods. *Econometrica Journal of the Econometric Society*, 30, p. 424-438.
- Gujarati, D. ve Porter, D. (2012). *Basic Econometrics*. New York: Mc Graw-Hill.
- Hadri, K. (2000). Testing for Stationarity in Heterogeneous Panel Data. *The Econometrics Journal*, 2, p. 148-161.
- Im, K S., Pesaran, H.M ve Shin, Y.(2003). Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), p.53-74.
- Kao, C. (1999). Spurious Regression and Residual-based Tests for Cointegration in Panel Data. *Journal of Econometrics*, 90 (1), p. 1-44.
- Kayadibi, F. (2003). Kadın Eğitiminin Önemi ve Kalkınmadaki Rolü. *Sosyoloji Konferansları*, 28, p. 19-31.
- Levin, A., Lin, C. F. ve Chu, C.J. (2002). Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties. *Journal of Econometrics*, 108(1), p. 1-24.
- Lincove, J.A. (2008). Growth, Girls’ Education and Female Labor: A Longitudinal Analysis. *The Journal of Developing Areas*, 41(2), p. 45-68.
- Mishra, S.P. (2018). Female Labour Force Participation and Economic Growth in India: A Cross Sectional Analysis Using Census Data. *International Journal of Research and Analytical Reviews*, 5 (1), p.190-193.
- Özdemir, Z., Yalman, G. ve Bayraktar, S. (2012). Kadın İstihdamı ve Ekonomik Kalkınma: Geçiş Ekonomileri Örneği. In *International Conference On Eurasian Economies*, 11-13.
- Pampel, F. C. ve Tanaka, T. (1986). Economic Development and Female Labor Force Participation: A Reconsideration, *Social Forces*, 64 (3), p. 599-619.
- Psacharopoulos, G. ve Tzannatos, Z. (1989). Female Labor Force Participation: An International Perspective. *The World Bank Research Observer*, 4(2), p. 187-201.
- Roy, S. (2018). An Endeavour To Empirically Verify The'feminisation'u'hypothesis' Of Female Labour Force Participation Rate In India (1991-2016). *Indian Journal Of Economics And Development*, 6(9), p. 1-11.
- Tansel, A. (2002). Economic Development and Female Labor Force Participation In Turkey: Time-Series Evidence And Cross-Province Estimates. *Economic Research Forum For The Arab Countries, Iran & Turkey*.
- Taşseven, Ö. (2017). *The Relationship Between Economic Development and Female Labor Force Participation Rate: A Panel Data Analysis*. Erişim Tarihi: Şubat 20, 2020. https://www.researchgate.net/publication/313224099_The_Relationship_Between_Economic_Development_and_Female_Labor_Force_Participation_Rate_A_Panel_Data_Analysis.
- Tsani, S., et al. (2013). Female Labour Force Participation and Economic Growth in The South Mediterranean Countries, *Economics Letters*, 120 (2), p. 323-328.
- Şimşek M. (2008). *Küreselleşen Dünyada Kadının Ekonomik Konumu*. Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Ustaş, A. ve Gülsoy, T.A. (2017). The Relationships Between the Female Labor Force Participation Rate and Economic Development: A Correlation Analysis for Turkey. *International Conference on Eurasian Economies*, p. 104-113.
- Yavuz Özduran, İ. (2020). *Kadın İşgücünün Ekonomik Kalkınma Üzerine Etkisi: AB Üyesi ve Aday Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- World Bank Data, Work Development Indicators.